

נייר עמדה בנושא:

מאסר חייבים

מוגש לוועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת

כתיבה: עו"ד ירון אונגר

ייעוץ: ד"ר איתמר ורהפטיג

כסלו, תשס"ח נובמבר 2007

א. מדוע לכלול בחוקה?

עם ישראל, יותר מכל עם אחר עלי אדמות, הכיר על בשרו את משמעותה הקשה של הגבלת החירות האישית, והיה הראשון בין עמי העולם שהתנגד נחרצות למאסר החייב, מתוך התפיסה שיש להקפיד בשמירה על כבודו החייב וחירותו, אף אם לעיתים הדבר עלול לפגוע בזכויותיו הקנייניות של הנושה. על משקלה של הוראה חוקתית בהקשר זה רמז כבר השופט אלון בבג"ץ 5304/92 פר"ח 1992 נ' שר המשפטים ואח', פ"ד מז (4) 715 (להלן: "בג"צ פר"ח"):

מקום יש לבעל דין לחלוק ולומר שלפי הוראות חוק היסוד יש לחזור להצעה של הסדר סוגיית המאסר על חוב כפי שעלתה בהצעת החוק הראשונה משנת 1957, שלפיה אין לאסור חייב גם כאשר ברור שהוא בעל יכולת לשלם את החוב.

לכך יש לצרף את הנתונים הקשים, שפורסמו בשנים האחרונות¹, ואשר מהם עולה תמונה קשה של גלישה במדרון חלקלק, הגורמת לעלייה משמעותית בהיקף צווי המאסר המוצאים כנגד חייבים במדינת ישראל, משנה לשנה. גלישה זו יש לבלום, וזאת, כך יש לקוות, באמצעות הוראה חוקתית מפורשת.

ב. ערכים יהודיים בשאלת מאסר החייבים

מן המפורסמות הוא, שהוראות החוק בעניין מאסר החייבים עוצבו והתגבשו בהתאם לערכים היהודיים העולים מן המשפט העברי בסוגיה זו, כפי שהאריך לתאר השופט אלון בבג"ץ פר"ח ובהרחבה בספרו, כבוד האדם וחירותו בדרכי ההוצאה לפועל, ירושלים תש"ס. לכן, בחינת ההסדר החוקי הראוי לפי עולם הערכים היהודי, כפי שגובש במקורות המשפט העברי מתחייב, לא רק מן הצורך להבטיח את יהדותה של החוקה המתגבשת, אלא גם בשל ההיסטוריה החקיקתית שהובילה את הדיון בסוגיה זו מראשית ימיה של המדינה ועד ימינו.

ג. חוב כספי שיש ביכולת החייב לשלמו

הרמב"ם², גדול ההלכה במאה הי"ב סיכם את עמדת ההלכה בעניין מאסרו של החייב בלשון זו:

דין תורה שבזמן שיתבע המלווה את חובו, אם נמצאו ללווה נכסים - מסדרין לו ונותנין לבעל חובו את השאר, כמו שבארנו. ואם לא נמצא ללווה כלום, או נמצאו לו דברים שמסדרין לו בלבד - ילך הלווה לדרכו.

ואין אוסרין אותו ואין אומרים לו הבא ראייה שאתה עני ולא משביעין אותו כדרך שדנין הגויים, שנאמר: 'לא תהיה לו כנושה' (שמות, כב, כד), אלא אומרים למלווה: אם אתה יודע נכסים לזה המחויב לך - לך ותפוס אותם.

מאסר החייב נתפס בעיני הרמב"ם כ"דרך שדנין הגויים", שהרי "לא מצינו בשום מקום חיוב גוף מחמת ממון"³.

¹ ראו למשל סעיף 9 של העתירה בבג"ץ 0000/04 הלב במשפט - התנועה למלחמה בעוני נ' שר המשפטים, פורסמה באתר "נבו": http://www.nevo.co.il/Psika_word/kitvey/pet-1.doc

² רמב"ם, הלכות מלווה ולווה, פרק ב, הלכות א-ב.

אכן, עקב ריבוי תופעות של הברחת נכסים מן הנושים, חל שינוי בהלכה במהלכה של המאה הי"ד, הבא לידי ביטוי בעיקר בתשובת רבי יצחק בר ששת, הריב"ש⁴, בה הוא מבקש למחות כנגד מאסר החייבים שהיה נהוג בכמה קהילות "כי לא מצינו זה בדין תורה", אך לבסוף הוא מעיד שנוכח כי קהילת סרגוסה קבעה תקנה המאפשרת מאסר של חייבים "ואני רציתי למחות בידם... ואמרו לי כי זו תקנת השוק מפני הרמאין ושלא לנעול דלת בפני לווין – והנחתים על מנהגם". עמדת הריב"ש, אומצה על ידי רבי משה איסרליש בהגהותיו לשולחן ערוך, אך רבי יוסף קארו אימץ את פסיקת הרמב"ם⁵.

בנקודה זו, מן הראוי שנבחן לא רק מה הם הערכים היהודיים, אלא מה ראוי שיהיו ערכיה של **מדינה** יהודית, שהרי יש לזכור שפסיקת הריב"ש לא נאמרה במסגרת מערכת משפט של מדינה ריבונית, שלה גם האפשרות להתמודד עם חייבים "חסרי מצפון"⁶ בכלים של המשפט הפלילי. בבג"ץ פ"ח, סוקר השופט אלון את חוקתן של מדינות רבות, ומגיע למסקנה כי:

בחלק ניכר של העולם הדמוקרטי בוטל אמצעי המאסר על חוב, כשהמגמה היא לקבוע את ההשתמטות מתשלום חוב כעבירה פלילית ולטפל בחייבים משתמטים כבעבריינים על פי הכללים המחמירים של המשפט הפלילי, על כל המשתמע מכך.

דומה שדרך זו עדיפה על הדרך המקובלת היום, באשר היא קובעת ככלל שהמאסר אינו כלי אזרחי, אלא נעשה בו שימוש רק כנגד עבריינים הפוגעים בחברה, ואף זאת, רק בהתאם לכללים המחמירים של המשפט הפלילי.

ד. חוב כספי שאין ביכולתו של החייב לשלמו

כאשר אין בכוחו של החייב לשלם את חובו, מוסכם על הכל שאין לאסור אותו⁷. אכן, בחלק מקהילות ישראל נהגו לאסור חייבים, אף שלא היה בידם לפרוע את החוב כעדותו של רבי יהונתן מאייבשיץ⁸:

ובזמננו, פשוט (=מקובל) המנהג שחובשין ללוה **כשאין לו לשלם** ואין מוחה, ואולי הכל בחזקת שמבריחים נכסים, וצריך עיון כי אין להם על מה שיסמוכו.

הרי לנו, שמאסר החייב שאין בידו לשלם את החוב, אינו לרוח חכמים, ויצירת חזקה כללית, לפיה "הכל בחזקת שמבריחים", אף שלפי ראות עיני הדיין אין להם דרך לשלם את החוב, אינה לרוח חכמים.

יתר על כן, כאשר אין לחייב דרך לשלם את חובו, מעבר לפגיעה הישירה של המאסר בחירות החייב, יש לחשוש שאף האיום במאסר יגרום לחייב ליטול הלוואות בריבית גבוהה כדי לשמור על חירותו.

³ מגיד משנה, הלכות מלווה ולווה, שם, וכך משמע אף מתשובת הרשב"א שבשו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תתרסט.

⁴ שו"ת הריב"ש, סימן תפד.

⁵ ראה שולחן ערוך, חושן משפט, סימן צז, סעיף טו, ובהגהת הרמ"א, שם.

⁶ כהגדרת חה"כ מ' נסים בדיון בהצעת חוק ההוצאה לפועל משנת תשי"ח – 1957, ד"כ 29, עמ' 1789.

⁷ אם כי, יש הסבורים שאם החייב קיבל על עצמו בעת יצירת החיוב הכספי, שאם לא ישלם במועד את חובו ניתן יהיה לאסור אותו, אף שלא יהיה בידו לשלם את החוב, יש תוקף מחייב. ראה: דרכי משה, חו"מ, סימן צז, ס"ק ג; רמ"א הנ"ל בהערה 5, והשווה לשו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תתרסא.

⁸ אורים ותומים, תומים, סימן צז, ס"ק יג.

כך, אף איום מפני מאסר יביא לשקיעת החייב יותר ויותר בביצת החוב, וימנע ממנו לשקם את מצבו הכלכלי ולהחזיר את חובותיו, לטובתו, לטובת משפחתו ולטובת החברה בכללה.

ה. בין חוב רגיל לחוב של מזונות

בניגוד לחוב רגיל, חיוב המזונות נקבע על ידי בית המשפט, והחייב יכול בכל עת, לפנות לבית המשפט כדי שיעדכן את החיוב. בהתאם למצבו הכלכלי. לכן, ניתן לקבוע חזקה שלפיה, אם לא פנה החייב לבית המשפט לשם עדכון החיוב, מצבו הכלכלי לא השתנה, ובהתאם לחזקה זו לקבוע שהוא מברח נכסים. קביעה שכזו, עשויה להצדיק את שלילת חירותו.

יתר על כן, לדעת חלק מן הפוסקים⁹, לשם פירעון חוב של מזונות, מתירה ההלכה לכפות על החייב לצאת ולעבוד כדי שיעלה בידו לפרוע את החוב. לכן, ניתן לראות את אמצעי המאסר, בנסיבות אלו, כאמצעי שנועד לכפות על החייב, גם אם הוא דל באמצעים ואין בידו לפרוע את החוב, לצאת ולעבוד או ליטול על עצמו עבודות נוספות, כפי הדרוש לשם פירעון חוב המזונות.

אכן, גם לפי הנמקה זו, יש לסייג ולקבוע שאם נוכח בית המשפט שאין ביד החייב לפרוע את חובו, ואף אין הוא מסוגל להגדיל את הכנסותיו בעבודה נוספת, אין לשלול את חירותו.

ו. בין חוב רגיל לחוב כלפי הרשויות

אי תשלום של חוב כספי כלפי רשויות מהווה פגיעה ישירה בחברה, ובשל כך, מצדיק את מאסר החייב, במסגרת הדין הפלילי. למאסר מסוג זה יש בידנו עדויות ממקורות שונים¹⁰, ונראה שכוחו של המאסר בנסיבות אלו הוא הרתעתי בעיקרו, כלומר, יש להניח שחייבי מס או כל חוב אחר כלפי הרשויות ימהרו לשלם את חובם, אם יידעו שאי תשלום החוב במועד עלול להביא למאסרם.

ז. הצעת ניסוח

בהתאם למבואר לעיל, נציע אחת משתי חלופות. לפי חלופה ראשונה, הטיפול בהברחת נכסים יועבר למישור הפלילי, מה שיחייב כמובן שינויי חקיקה מקיפים. לפי חלופה זו יש לקבוע בקצרה ש"אדם לא יהיה נתון במאסר או במעצר בשל חוב כספי".

לפי החלופה השנייה, ניתן יהיה לאסור חייב, אך זאת רק בנסיבות חריגות ביותר, לאור העקרונות המבוארים לעיל. ולפי חלופה זו ייקבע ש"אדם לא יהיה נתון במאסר או במעצר בשל חוב כספי שאין הוא מסוגל לשלמו, למעט חוב הנובע מאי תשלום זמי מזונות". מוצע להשמיט את "חסר אמצעים" מן הנוסח שהוצע ע"י הלשכה המשפטית של הוועדה, באשר לעיתים לחייב יש אמצעים, ובכל זאת אין בידו לפרוע את חובותיו.

⁹ ראה טור, חו"מ, סימן צט, מחודשים יט-כ), אך אין בידנו מקור לכך שחוב מסוג זה עשוי להצדיק גם את מאסרו.

¹⁰ ראה: שו"ת הרא"ש, כלל ז, סימן י'; שם, כלל סח, סימן י'; זכו לאברהם, חלק ב, חו"מ, אות מ'.